

Fisket i Västergarn,

Västergarn är den enda Kustsocken på Gotland där de jordägande bönderna inte hade rättighet att fiska intill kusten, beroende på att den jord som gränsade till havet var kronojord och fiskrätten tillhörde därför kronan. Istället fick bönderna sin fiskrätt i Västergarnsån, Paviken, Idån och Vikmyr. Dessa vatten voro mycket fiskrika, därför att fisken sökte sig upp till lekplatserna i Paviken och Vikmyr.

I nedre delen av ån och kuststräckan utanför var allt fiske förbjudet och icke ens fiskebåtar fick vistas på området. Kuststräckans förbudsområde sträckte sig från "Svältholmskallen"/yttre delen av Svältholmen/ till Valbyte fiskeläge beläget 500m söder om hamnen och nuvarande fiskeläge. Båtar tillhörande lots- och tullpersonal voro vid tjänstgöring i hamnen undantagna från förbudet. Härvid kan man inte undgå att fråga; Varför anlades Valbyte på en fullständigt oskyddad kustremsa, när det fanns så mycket skydd så nära intill? Var det riktiga fisket i ån med tillhörande flöden orsaken till att havsfisket fick ge vika för insjöfisket? Med all säkerhet kan den sista frågan besvaras med Ja.

Fisket omfattade olika områden. Nedre delen av ån var som förut nämnts fiskeförbud. Därefter började "Vadet" en bit norr om nuvarande gångbron "kobryggan", vilken har tillkommit under senare tid. Södergräns för "Vadet" var en sten i åkanten. Denna skulle vara överens med kyrkans västgavel. Stenen är numera överväxt och kan ej påträffas. Där "Vadet" slutar börjar Fiskerännorna. Dessa utgöres av en kungsränna och nio rännor för fiske. Armarna mellan rännorna har en gång i tiden byggts upp av sten. När det ägde rum är obekant men redan under Drottning Kristinas tid tillkom lagbestämmelser om vilka rättigheter och skyldigheter fiskerättsdelägarna hade att iakttaga vid utövandet av fisket. Mellan fiskrännorna och Paviken var allt fiske förbjudet. På sistnämnda ställe var det åter tillåtet och fortsatte sedan i Idån och Vikmyr. Ån fortsatte sedan med många förgreningar långt upp i landet och äldre personer minnes att gäddor fångades med ljuster miltals från Vikmyr. Några särskilda bestämmelser om fisket ovanför Vikmyr har icke funnits.

Den viktigaste fisken var id men det fångades också mycket mört, gäddor, ål och lake/yllor/. I Paviken finnes lindare/sutare/men denna fisk har inplanterats under senare tid.

"Vadet" var indelat i 14 s.k. sätt och i varje sätt fick begagnas 6 ryssjor. Sätten voro fördelade mellan gårdarna, så att varje 1/8 dels eller större hemmandel hade rätt till 1 sätt. För mindre hemmansdelar minskades antalet ryssjor och var delen så liten, att den ej räckte till för en ryssja blev följden, att denne endast fick fiska varannan eller var tredje natt. För att rättvisa skulle äga rum fick ryssjorna icke stå kvar på fiskeplatsen under dagen och delägarna skulle byta sätt för varje natt. Ryssjorna fick sättas 2 st i en följd och en tredje på motsatta åkanten. Avståndet mellan ryssjorna skulle vara 22 steg. De skulle vara utsatta senast vid solens nedgång och fick icke upptagas före solens uppgång. Under mellantiden var det förbjudet att vistas med båt eller på annat sätt utöva fiske inom området. På åkanterna vid Vadet fanns fisksumpar "Pärkar" till förvaring av levande fisk. Där om berättas längre fram.

Fiskerännorna består i en bred kungsränna, i vilken var förbjudet att fiska och nio stycken där det var tillåtet. I kungsrännan skulle fisken hava fri uppgång till lekplatserna i Paviken och Vikmyr. Väster om kungsrännan är 2 breda rännor tillhörande Stelor m.fl. gårdar. Öster om Kungsrännan finnes 7 rännor men dessa äro smalare. Mindre hemman delade ränna. Österifrån kallas dessa Lauritze ränna, Halls och Remmars hade 1 ½ ränna. Den tredje där sistnämnda hade hälften delades mellan smålotter. 4de delades mellan smålotter. 5te Bibos ränna och 6 och 7 Ammors rännor. Här fiskades med mjärdar

bestående i ett fiskhus med ingången fastsatt i en rektangulär träram, vars övre del gick över vattnet och ramarna fastsattes bredvid varandra. Fördelningen mellan hemmansdelarna tillgick på samma sätt som vid Vadet men antalet mjårdar var begränsat till 4 st för 1/8 dels eller större hemman. Såväl kungsrännan som de övriga skulle rensas varje år efter vars och ens andelar. Fördjupades någon ränna skulle kungsrännan också fördjupas, den fick inte vara grundare än fiskerännorna. När den nya landsvägsbron byggdes, avkortades rännorna en liten bit. Under många år har dessa vuxit igen med buskar och gräs, vilket hindrar vattnet att rinna igenom under vårflödet. Numera rensas de vid behov genom skogsvårdsstyrelsens försorg och kostnaden betalas genom amsmedel.

Paviken.

Fisket i denna var samfällt och tillhörde gårdar i Västergarn, som hade ägor gränsande till viken. Från Eskelhem hade Sigvards, som också hade gräns mot viken, genom utbyte mot fiske i Vikmyr fått rätt att fiska i denna. Övriga Eskelhemsbor med gräns till Paviken fick fiska i Vikmyr. Till Prästgården hörande Annexhemman hade eget fiskevatten längsmed sina ägor och därtill norra sidan av Idån, så långt hemmanets skogsmark sträckte sig. Med undantag för sist nämnda hemman och dess vatten fick delägarna alltså fiska i varandras vatten och med fritt antal redskap. Fisket utövades med ryssjor, nät, ljuster och på synis. Vid detta fiske åkte man på skridsko eller "isläggar" av ben och fisken syntes genom isen. Genom ett slag på isen med en särskild klubba bedövades den. Klubban var i en ända spetsig, för att slå hål i isen och fisken togs upp. Under stilla nätter brandade man. Båten var utrustad med en järnkorg, i vilken eldades med kådrik ved /faitvid/. Fisken stannade i lyset och man högg den med ljuster. Under vårflödet då viken var översvämmad och vattnet gick långt upp på land, var det ingenting ovanligt att ryssjor var fastgjorda i tallar eller stod på åkrar som brukades sommartid. På grundvatten utsattes bråtar /risvaster/ till skydd vid fiskens romläggning.

Idån.

I ån från Paviken till Vikmyr hade som förut nämnts Annexet vattnet på norra sidan, så långt deras skog sträckte sig. På södra sidan hade Stora Mafrids sitt vatten. Åt myren till delades det mellan några andra gårdar, som hade ägor gränsande mot ån. Varje gård fiskade på sitt vatten men gemensamt inom hemmanet. Under det rikliga vårflödet forsade vattnet fram och ryssjor med armar kunde icke begagnas. I stället begagnades s.k. stjärtar vilka bestod i fiskhus uppspända kring eneidjor. Dessa stjärtar sattes vid stenarmer /vastar/ vilka fanns i stort antal. Annexens kallades Prästvastar. Här följer några av namnen på de övriga: Björkvast, Flacku, Slingru, Gullhynu, Bjästavs vastar, Flatä stainer, Norderåi m.fl. Fisken delades inom varje område efter delägarnas lott i hemmanet och fiskmängden låg till grund huru mycket var och en skulle erhålla. Det kunde till och med hända att en fisk delades på mitten, så att rättvisa skulle skipas. Ibland försökte man dock lura varandra. Det berättas, att en gång vid delningen hade en person stoppat ner en id i sina vida stövelskaft men tråkigt nog för denne blev han upptäckt.

Vikmyr är genom skifte uppdelat i lotter tillhörande hemman i Västergarn, Sanda och Eskelhem. Varje hemman fick fiska, där deras myrлотter var belägna men var samfällt inom hemmanets gränser. Fisket bedrevs med nät, ryssjor, ljuster och på synis. Lake kunde fångas med fiskhov, då den nyårstid samlades i klungor för att leka. Denna metod användes också i Paviken. Under senare tid då s.k. hönsnät av ståltråd kom i marknaden, gjordes en ring av nät, vilken sattes ner över lakarna, där de hade samlats. Ryssjorna fick icke hava mindre avstånd mellan garnstolparna än 1 tum/2 ½ cm/. Det

har förekommit att fiskare, som begagnat ryssjor med mindre avstånd blivit bötfällda. Risvastar brukade utläggas på fiskens lekplatser.

Fisksumparna /pärkarna/ vilka begagnades till förvaring av levande fisk, voro belägna på båda sidorna i Vadet. Var den skulle stå, bestämdes i stadgan om fiskevattnet och storleken efter ägarens andel i detsamma. Pärkarna var belägna en liten bit från land och en djup ränna grävdes åt landsidan, så att vattnet skulle kunna cirkulera fritt runt densamma. I sydvästra hörnet av fiskrännorna finnes ännu stolpar efter 2 pärkar. Dessa äro 1,80x0,90 respekt. 1,20x0,90 met. I storlek men i regel voro de större och liksidiga, beroende på som förut nämnts ägarens andel. De byggdes på olika sätt. Den ena typen bestod av 4 stolpar av 5 tums virke och spetsade nertill. Två sidor var urholkade med rännor i vilka sid- och gavelbräder lades, i likhet med väggar i skiftesverkshus. Stolparna slogs ner i sjöbotten och träreglar till fästa botten på naglades fast. Sidbrädorna voro c:a 1½ tum tjocka och tätt borrade med hål för vattencirkulationen. Taket var försett med lucka för nedsläppning och upptagning av fisk. Luckan var försedd med hänglås. Taket var även försett med ett mindre hål för nedsläppning av enstaka fisk. Den andra typen var lik föregående men stolparna voro icke spetsade, den kunde därför byggas färdig på land. För att stå kvar på sin plats belastades den med sten och fördelen var, att den kunde tagas upp på land när ån var isbelagd. Under senare tid övergick man mera till denna typ. Sådana pärkar har även funnits i Vikmyr.

Då Vikmyr odlades upp i början av 1950-talet upplöjdes rester efter 5 st. båtar av urholkade trädstammar samt enevildjor till ryssjor, vilket alltsammans låg på 30 cm. djup under jordytan. 3 av dessa båtar finnes i Gotlands Fiskerimuseums samlingar, dessutom finnes redskap av alla slag, som använts vid utövande av här beskrivet fiske.

Stränga lagbestämmelser reglerade fisket och länsstyrelsen eller Konungens befallningshavande, som det hette på den tiden, tillsatte särskilda tillsynsmän efter förslag från kommunalstämman. Dessa hade polismans befogenhet. Det berättas att när fiskeperioderna, var som mest intensiva, övervakades fisket av en vakt utrustad med skarpladdat gevär, för att skjuta efter den som överträdde lagbestämmelserna. Gräl om fisket eller delningen av fisken uppstod ofta och den som ansåg sig ha blivit felbehandlad eller förorättad genom okvädingsord, vände sig till domstol för att få rättelse och skadeersättning. Ibland kunde förlikning äga rum, när parterna inställt sig inför domstolen men oftast fick häradsrätten döma i tvistefrågorna.

Det kunde också ske allvarliga ting. Vid utgrävning av skeppsvarvet från vikingatid, beläget vid Idåns utlopp i Paviken, vilket skedde under ledning av Direktör Per Lundström vid Sjöhistoriska Museét, påträffades ett skelett med pannbenet inslaget. Det låg nära under jordytan. När den döde begravts hade ris och ved blivit brännt ovanpå graven, för att få en askhög till att dölja denna. Skelettet låg också med ryggen uppåt. Enligt gammal "geisk" var det för att den döde icke skulle gå igen. Med all sannolikhet har här ett mord ägt rum på grund av gräl om fiske eller jakt. Gissningar efter upptäckten av skelettet pekar på att en person, som hette Bjersander, boende vid Bibos hade försvunnit. Någon forskning som bekräftar denna gissning, har icke ägt rum. Det har också inträffat att tillsynsmannen blivit misshandlad, då han påträffat någon som tjuvfiskat.

Jag vill också nämna en historia av det roligare slaget. Tre personer fiskade mört i Idån. Fångsten var riklig. De hade fått en säck full med mört men vordo ändå icke nöjda. Säcken var för tung att bära med sig och därför ställde de denna mot ett träd vid åkanten och fortsatte fisket längre bort längs ån. Gubbarna hade emellertid inte reda på att deras förehavande iaktogs av två "sorkar" /smågrabbar/,

som passade på att välta säcken mot ån, så att den mesta fisken föll ned i vattnet. "Sorkarna" hade mycket roligt, när de på behörigt avstånd lyssnade på gubbarnas gräl på den, som hade ställt säcken så galet, att den ramlat omkull. En annan fiskare hade glömt säck att bära hem fisken i. Han tog av byxorna, knöt till byxbenen nedtill och plockade i fisken. Byxorna hängde han över axeln, när han gick hem.

De sista tillsynsmännen i Västergarn voro Kristian Gabrielsson, Ammor, för Vadet och fiskrännorna. Gottfrid Sigren, Bibos, för Paviken och Gustav Nilsson, Mafrids för Idån och Vikmyr.

Numera är Vikmyr odlad åkermark. Paviken slammar igen och är snart igenvuxen med ag och starr. Fiskrännorna äro torra en stor del av året. Av fisket återstår endast en obetydlighet i Vadet och Paviken.

Uppgifter till denna artikel om fisket i Västergarn har lämnats av Kristian Gabrielsson, Ammor, Gösta Åström, Mafrids och Gustav Malmström, Sigvards, till vilka jag uttalar mitt varma tack.

Romakloster. I januari 1979

Edvin Norragård